

УДК 911.3:314

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-5843/2026-2-6>

ДИНАМІКА ЕТНІЧНОГО ТА РЕЛІГІЙНОГО СКЛАДУ НАСЕЛЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Товт Атілла Атіллович

доктор філософії,

доцент кафедри географії та туризму

Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, м. Берегове, Україна

ORCID ID: 0000-0001-8620-2567

Фодор Дюло Дюлович

доктор філософії, кандидат географічних наук, доцент,

професор кафедри географії та туризму,

Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, м. Берегове, Україна

ORCID ID: 0000-0002-9971-8068

Шилкіна Гелена Олександрівна

лаборантка кафедри географії та туризму,

Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, м. Берегове, Україна;

здобувачка вищої освіти

Мукачівський державний університет, м. Мукачево, Україна

ORCID ID: 0009-0000-3852-0720

***Актуальність дослідження.** Розглянуто процес і показники формування етнічного та релігійного складу населення Закарпаття у першій половині ХХ століття. З'ясовано історичні передумови нинішньої поліетнічності та релігійного розмаїття регіону. **Предмет дослідження** становить вивчення етнодемографічних особливостей динаміки структури населення на сучасній території регіону і виокремлення типових груп за етнічними та релігійними ознаками. **Мета дослідження:** аналіз трендів і змін у формуванні етнодемографічних та географічних особливостей населення регіону за умов суспільних шоків та історичних тенденцій розвитку у краї. **Методологія дослідження:** використані дані про етнічний та релігійний склад населення Закарпаття за переписами 1910 та 1941 років, спроєктовані відповідно до актуального адміністративно-територіального поділу Мукачівської єпархії греко-католицької церкви за її шематизмами стосовно 1915 і 1945 року, а також методи аналізу, синтезу, узагальнення статистичних даних, порівняльної характеристики, типології населених пунктів за етнічною та релігійною ознаками. **Результати дослідження:** розглянуто процеси і тренди, встановлено причини та наслідки формування складу населення на рівні архідияконатів, деканатів і поселень єпархії, зміни територіальної структури та суспільно-географічних особливостей досліджуваних просторових одиниць. Виділено та проаналізовано типи населених пунктів за панівними етнічними та релігійними групами, визначено відмінності у чисельності і структурі їх населення. **Практичне значення:** отримано результати, які засвідчують, що серед етносів регіону у досліджуваній період більшість належала русинам, які проживали переважно в гірській частині краю. Значну частку етнічної палітри Закарпаття склали також угорці та німці. У релігійній структурі ключова позиція належала греко-католикам: більшість русинів, як і частина румунського та угорського населення, ідентифікувала себе греко-католиками. **Висновки:** з'ясовано, що проаналізовані історичні, етнодемографічні та географічні процеси мали суттєву роль у формуванні нинішнього різнобарвного етнічного та релігійного складу Закарпаття. **Перспективи подальших досліджень:** результати дослідження відкривають можливості для подальших досліджень, зокрема, для вивчення стабільності та точок розриву етнічних і релігійних просторових структур, аналізу ролі природних умов і церковної організації, а також просторових процесів міських центрів і релігійної дифузії.*

***Ключові слова:** Закарпаття, шематизм, етнічний та релігійний склад населення, Мукачівська греко-католицька єпархія.*

**THE DYNAMICS OF THE ETHNIC AND RELIGIOUS COMPOSITION
OF THE POPULATION OF TRANSCARPATHIA IN THE FIRST HALF
OF THE 20TH CENTURY**

Tóth Attila Atillovych

Ph.D.,

Associate Professor at the Department of Geography and Tourism,
Ferenc Rakoczi II Transcarpathia Hungarian University, Berehove, Ukraine
ORCID ID: 0000-0001-8620-2567

Fodor Gyula Diulovych

Ph.D., CSc, Associate Professor,

Professor at the Department of Geography and Tourism,
Ferenc Rakoczi II Transcarpathia Hungarian University, Berehove, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-9971-8068

Shylkina Helena Oleksandrivna

Laboratory Technician at the Department of Geography and Tourism,
Ferenc Rakoczi II Transcarpathia Hungarian University, Berehove, Ukraine;
MSc Student,
Mukachevo State University, Mukachevo, Ukraine
ORCID ID: 0009-0000-3852-0720

Relevance of the research. *The present study examines the formation and indicators of the ethnic and religious composition of Transcarpathia's population during the first half of the 20th century. It elucidates the historical prerequisites for the region's current multinational character and religious diversity. **Subject of the research:** the investigation focuses on the ethnodemographic characteristics of population dynamics within the region's present-day territory, categorizing typical groups based on ethnic and religious traits. **Objective of the research:** to analyze trends and shifts in the development of the region's ethnodemographic and geographic characteristics amidst social shocks and historical developmental trends. **Methodology of the research:** the study utilizes data on the ethnic and religious composition of Transcarpathia's population from the 1910 and 1941 censuses, projected onto the current administrative-territorial division of the Mukachevo Greek Catholic Eparchy according to its 1915 and 1945 schematisms. Methods of analysis, synthesis, statistical generalization, comparative characterization and that of the typology of settlements based on ethnic and religious criteria were employed. **Results of the research:** the processes and trends of population formation were examined at the levels of archdeaconries, deaneries and settlements. The study identifies causes and consequences regarding changes in the territorial structure and socio-geographical features. Settlement types were analyzed according to dominant ethnic and religious groups, referring to the differences in population size and structure. **Practical significance of the research:** the findings demonstrate that, during the period under study, the majority of the population consisted of Ruthenians (Rusyns), residing primarily in the mountainous areas. Hungarians and Germans also constituted significant portions of the ethnic landscape. In the religious structure, a key position was held by Greek Catholics: the majority of Ruthenians, as well as part of the Romanian and Hungarian population identified themselves as Greek Catholics. **Conclusions:** the analyzed historical, ethnodemographic and geographical processes played a substantial role in shaping the current vibrant ethnic, linguistic and religious composition of Transcarpathia's population. **Prospects for further research:** the findings of this study open up prospects for subsequent investigation, specifically regarding the stability and tipping points of ethnic and religious spatial structures. Furthermore, they facilitate the analysis of the role of environmental conditions and ecclesiastical area-related organization as well as the spatial processes of urban centers and religious diffusion.*

Keywords: *Transcarpathia, schematism, ethnic and religious composition of the population, Greek Catholic Eparchy of Mukachevo.*

Постановка проблеми та аналіз інтересів великих держав. Кордони Закарпаття або Підкарпаття – залежно від того, останніх досліджень і публікацій. Закарпаття – це регіон, сформований уздовж з якого політичного центру ми на нього

дивимось – не збігаються з етнічними, етнографічними, мовними або історико-культурними межами. На цій основі регіон має характер як «проміжного простору», так і периферії [1]. Закарпаття завжди характеризувалося національним та релігійним різноманіттям. Територія регіону зберегла цю якість донині, і зараз тут проживають представники численних етносів та конфесій.

Демографічні процеси населення Закарпаття та зміни його етнічного складу висвітлені у багатьох працях. Варто згадати спільні та індивідуальні дослідження Йосипа Молнара та Стефана Молнара Д. [2; 3; 4], результатом яких стали комплексні праці про демографічну та демографічну ситуацію в краї. Основними сферами цих досліджень були особливості просторового розподілу населення та окремих етносів, тоді як інформація про релігійну структуру регіону була значно обмеженішою, що стало важливим стимулом для написання даної статті. Серед представників вітчизняної етногеографії необхідно згадати про науковий доробок Михайла Тиводара [5] та Мирослава Дністрянського [6], які у своїх працях заклали фундамент етнографічних досліджень як Закарпаття, так і України в цілому. Також слід згадати праці Кароя Кочіша [7], який проводив і проводить екстенсивні дослідження етнічної та релігійної структури всього Карпатського басейну. Водночас, заслуговують на увагу й спільні та самостійні роботи Катерини Коваль, Патріка Татрої та Агнеш Еревш. У фокусі досліджень цих науковців знаходиться переважно Закарпаття та закарпатські угорці, зокрема вони аналізували угорську діаспору (своєрідні етнічні острови) [8; 9; 10], актуальну демографічну ситуацію закарпатських угорців [11], а також роль етнічних відносин [12; 13].

Цілі та методи дослідження. Основною метою даного дослідження є аналіз змін етнічного та релігійного складу населення нинішньої території Закарпаття в період між переписами 1910 та 1941 років, проєктуючи результати на адміністративний поділ території Мукачівської єпархії греко-католицької

церкви. Дане рішення обумовлене тим, що, хоча шематизми даного періоду вже містять інформацію про релігійний склад населення досліджуваної території, але раніше вже було доведено [14], що інформація стосовно конфесійного складу населених пунктів в даних документах була оновлена тільки серед греко-католиків, а у випадку інших релігійних громад показники були тотожними з даними переписів населення, проведених за 4 роки до публікації досліджуваних шематизмів.

Фундаментом дослідницької частини нашої статті стали дані про етнічний та релігійний склад населення Закарпаття за переписами 1910 та 1941 років, отримані з допомогою видань Центрального статистичного управління (KSH) Угорщини, опублікованих у 1996 та 2000 роках. Зазначені джерела фіксують вищезгадані ряди даних на рівні населених пунктів, що розташовувалися на території сучасного Закарпаття у досліджуваній період. Дані були систематизовані за допомогою програмного забезпечення Microsoft Excel та відображені на тематичних картах у геоінформаційній системі ArcGIS 10.1. Оскільки адміністративний поділ у два досліджувані періоди суттєво відрізнявся, просторова організація населених пунктів була сформована відповідно до архідияконатів та деканатів, зазначених у шематизмах Мукачівської греко-католицької єпархії за 1915 та 1945 роки.

У 1915 році більшість населених пунктів на території сучасного Закарпаття належали до 4 архідияконатів Мукачівської греко-католицької єпархії (Березького, Марамороського, Угочанського, Ужанського). Винятком були 5 населених пунктів в околицях Солотвина (Нижня Апша, Середня Апша, Солотвино (село), Солотвино (селище) та Біла Церква), дані про які вдалося зібрати з шематизму Самошуйварської єпархії 1914 року. Таким чином, ці населені пункти належали до Сиготського деканату Марамороського вікаріату Самошуйварської єпархії, проте в шематизмі 1945 року більшість із них (за винятком Білої Церкви) вже були частиною

Румунського деканату Марамороського архієпископату Мукачівської єпархії. Крім того, стосовно цього архієпископату слід зазначити, що єдиний закарпатський населений пункт, який у 1915 році ще належав до Руського деканату – Ділове (Требушани) – у шематизмі 1945 року вже входив до Рахівського деканату.

На територіях Березького та Ужанського архієпископатів, розташованих на Закарпатті, протягом досліджуваного періоду суттєвих змін не відбулося: згадані архієпископати зберегли свою деканатську структуру. Мінімальні зміни спостерігаються лише у мережі поселень деканатів. Яскравим прикладом цього є населені пункти, що належали до парафії Пузняківців (Пузняківці, Герцовці, Тростяниця, Синяк), які у 1915 році ще належали до Чинадіївського деканату Березького архієпископату, а, згідно з шематизмом 1945 року вони вже були у складі Тур'янського деканату Ужанського архієпископату.

Ужочанський архієпископат, порівняно з 1915 роком розширився на один деканатський округ: у південній, переважно населеній угорцями частині Виноградівського та Сасівського деканатів, був сформований Вилоцький деканат, що суттєво змінило кількість населених пунктів у раніше створених деканатах.

Загальні зміни чисельності населення. Згідно з даними перепису населення 1910 року, чисельність населення на території сучасного Закарпаття становила 599 438 осіб. Якщо розглядати кількість населення за архієпископатами, то найбільшою вона була в Березькому архієпископаті (понад 212 тис. осіб, 35,5%), за яким з мінімальним відривом слідував Марамороський архієпископат (201 тис. осіб, 33,6%). Дане порівняння є особливим ще й тому, що у кількості населених пунктів цих двох архієпископатів спостерігаються значні відмінності: якщо по Березькому архієпископату вдалося отримати дані щодо 223 поселень, то база даних Марамороського архієпископату містить лише 94 населені пункти. Це

яскраво відображає той факт, що закарпатські частини Марамороського архієпископату склалися переважно з сіл-гігантів. Показники Ужанського (104 тис. осіб, 17,3%) та Ужочанського (63 тис. осіб, 10,6%) архієпископатів були значно нижчими у порівнянні з двома вищезгаданими одиницями. Аналізуючи деканати, найбільш густонаселеним був Мукачівський деканат Березького архієпископату, де у 1910 році проживало понад 61 тис. осіб (10% від загальної кількості населення краю). Найменшу ж кількість населення мав Верецький деканат, який також належав до Березького архієпископату (7,6 тис. осіб, 1,3%).

За результатами цензу 1941 року, на території сучасного Закарпаття проживало 847 862 особи, що означає 45-відсоткове зростання чисельності населення порівняно з попереднім періодом. Населення кожного архієпископату зросло, але різною мірою. Найбільшим за чисельністю населення у 1941 році став Марамороський архієпископат (320 тис. осіб, 37,4%), чому сприяли не лише загальні процеси демографічного росту, а й згадане раніше приєднання населених пунктів, що належали до Румунського деканату; таким чином, порівняно з 1910 роком населення Марамороського архієпископату зросло на 58%. Показники росту населення Березького (291 тис. осіб, 34,4%), Ужанського (145 тис. осіб, 17,1%) та Ужочанського (90 тис. осіб, 10,7%) архієпископатів не мали суттєвих розбіжностей (від 37% до 42%). Найвищий показник серед деканатів у 1941 році продовжував утримувати Мукачівський деканат Березького архієпископату, де на той час проживало понад 84 тис. осіб.

Однак, між окремими деканатами спостерігаються різні темпи приросту населення. Тут знову слід згадати Марамороський архієпископат, оскільки у половині його деканатів (Рахівському, Хустському, Верхньоворхвинському, Тересвянському, Дубівському, Стеблівському) спостерігалось зростання на 50% і більше. Проте показники росту саме цих одиниць не були найбільшими,

оскільки населення Ужгородського деканату між 1910 та 1941 роками зросло на 83%, що пов'язано із посиленням центральної ролі Ужгорода, а також з приєднанням кількох населених пунктів Безівського деканату (Чоп, Малі Геївці, Сюрте, Тисашвань, Соломоново). Внаслідок останнього процесу чисельність населення Безівського деканату скоротилася вдвічі порівняно з показниками 1910 року.

Зміни етнічного складу населення, територіальні особливості. Із використаних даних переписів було виділено три окремі етнічні групи (русини, угорці, німці) та категорію «інші». Окрему увагу варто виділити понятійно-термінологічному визначенню «русини». У переписах населення, проведених за часів, коли територія сучасного Закарпаття перебувала у складі Угорщини, під словом «русини» розуміли всіх етнічних груп східних слов'ян, лівова частка яких була українцями. Етнічний склад, сформований на основі досліджуваних переписів, представлений на *рис. 1*.

На діаграмах чітко видно, що абсолютну більшість населення, яке проживало на території сучасного Закарпаття, становив русинський (рутенський) етнос. Між двома переписами її частка в загальній структурі населення зросла на 3%. Найчисельніше русинське населення під час обох цenzів проживало в Хустському деканаті Марамороського архієпископату (21 тис. та 34 тис. осіб відповідно), що не є випадковим, адже у 1910 році лише в місті

Хуст проживало 5230 русинів (що на той час було другим показником за кількістю греко-католиків після Ясіня (6824 особи)), а до 1941 року Хуст вже посів перше місце (10 530 осіб). Враховуючи частку в загальній кількості населення, у 1910 році найпомітніша русинська більшість спостерігалася у Ставненському деканаті Ужанського архієпископату (90,7%), тоді як у 1941 році – у Ком'ятівському деканаті Ужочанського архієпископату (90,9%).

Другою за чисельністю етносом були угорці. Попри те, що їхня загальна кількість зросла, їх частка в структурі населення скоротилася на 3%. Це пояснюється тим, що після 1920 року відбувалася значна міграція угорського населення на територію Угорщини [4]. Протягом досліджуваного періоду найбільша кількість угорців була характерною для Мукачівського деканату Березького архієпископату (40 тис. та 50 тис. осіб відповідно); натомість, за відносними показниками у структурі населення у 1910 році виняткові дані спостерігалися у Безівському деканаті Ужанського архієпископату (94,4%), а у 1941 році – у Вилоцькому деканаті Ужочанського архієпископату (90,9%). Найбільша кількість угорського населення під час обох переписів проживала в Ужгороді (13 тис. та 27 тис. осіб відповідно).

За даними перепису 1910 року, третьою за чисельністю етносом були німці, з часткою 10,57%. За результатами цenzу 1941 року ця ситуація радикально змінилася, оскільки частка німців скоротилася до 1,56%. Однією

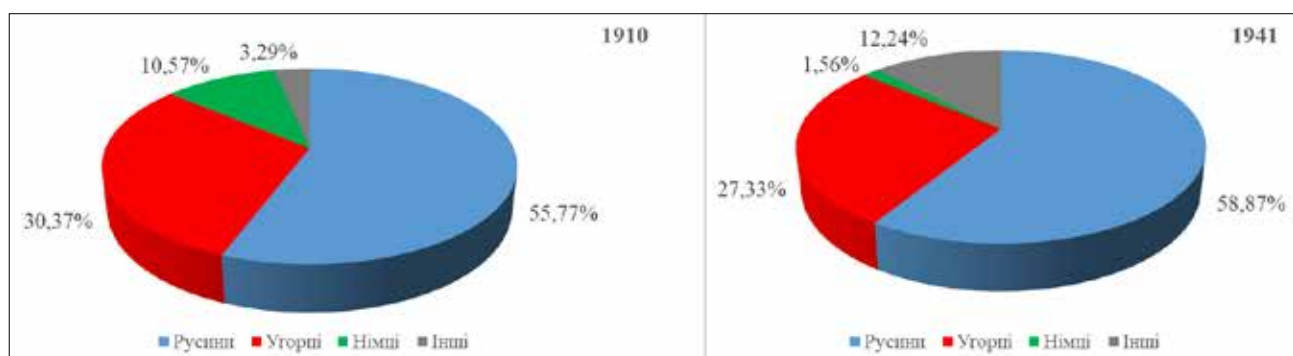

Рис. 1. Зміни етнічного складу населення на території сучасного Закарпаття у 1910–1941 роках

Джерело: [15; 16] KSH, 1996; KSH, 2000; власна редакція.

з причин цього процесу є зміна методики реєстрації єврейського населення під час переписів, адже у 1910 році євреїв виокремлювали лише за релігійною ознакою. Під час переписів 1921 та 1930 років для юдаїстів була створена окрема група і за етнічною ознакою, що призвело до різкого падіння частки німецької національності в складі населення, а також значного зниження показників угорців. Хоча під час цензу 1941 року євреїв, які назвали угорську мову рідною, знову реєстрували як угорців, євреї, які, ймовірно, мали німецьку рідну мову, були зафіксовані в категорії «інші». Під час обох досліджуваних переписів найбільша кількість німецького населення зосереджувалася в Мукачівському деканаті Березького архідіяконату – 6578 осіб (майже половина з них, 3078 осіб у 1910 році та 3491 особа у 1941 році проживали в місті Мукачєво). Що стосується найбільшої частки від загальної кількості населення, то у 1910 році німці становили 23,9% населення Дубівського деканату Марамороського архідіяконату, тоді як у 1941 році вони склали 10,7% населення Косівського деканату Березького архідіяконату. Цікаво, що до 1941 року населеним пунктом з найбільшою кількістю німців була Усть-Чорна (Дубівський деканат Марамороського архідіяконату).

Попередні джерела [17] вказували й на інші етноси, такі як словаки та румуни, які мали відносно чітко визначене територіальне розташування. Статистика відносила їх до вже згаданої категорії «інші», частка якої протягом досліджуваного періоду зростає більш ніж на 9%. Також слід зазначити факт, що під час перепису 1941 року єврейство виокремлювали не лише за релігійною, а й за етнічною ознакою, що ще збільшило чисельність населення групи «інші». У даних перепису 1910 року категорія «інші» перевищувала 5% лише у двох деканатах. У населених пунктах, що належали до Сиготського деканату Марамороського вікаріату Самошуйварської єпархії, до групи «інші» належало 62,5% населення (10 745 осіб), а в Ужгородському деканаті Ужанського архідіяконату

ця категорія становила 10,2% населення (3424 особи). Перша група, ймовірно, охоплювала представників румунського етносу, друга – словацького. У 1941 році в новоствореному Румунському деканаті Марамороського архідіяконату до групи «інші» належало вже 77,3% населення, хоча в даному випадку вже не можна говорити виключно про румунський етнос. Разом з тим зростає частка категорії «інші» і в Ужгородському деканаті Ужанського архідіяконату. Якщо у 1910 році населення, віднесене до групи «інші», проживало здебільшого в населених пунктах з румунським корінням (наприклад, Нижня Апша, Середня Апша, Солотвино), то до 1941 року до цієї категорії відносили вже й такі великі міста, як Ужгород або Хуст.

Етнічний склад населення деканатів Мукачівської греко-католицької єпархії на території сучасного Закарпаття ілюструють *рис. 2* та *3*. На основі даних перепису 1910 року можна стверджувати, що етнічний склад архідіяконатів мав суттєві відмінності: так, у Марамороському та Ужанському архідіяконатах русини становили абсолютну більшість населення (73,1% та 53,0%), натомість у Березькому та, особливо, в Угочанському архідіяконатах можна говорити лише про їх відносну більшість (47,4% та 47,9%). У Марамороському архідіяконаті другу за чисельністю групу становила німецький етнос (16,6%), тоді як у трьох інших архідіяконатах цю позицію вже посідали угорці. Подекуди різниця була мінімальною, адже, наприклад, в Угочанському комітаті вони відставали від більшості – русинів – лише на 1,5% (46,4%). До 1941 року досліджувані архідіяконати характеризувалися виключно абсолютною більшістю русинського населення.

Під час аналізу національного складу деканатів у 1910 та 1941 роках можна виділити три територіальні категорії:

1. Деканати з абсолютною русинською більшістю.
2. Деканати з абсолютною угорською більшістю.
3. Території, що характеризуються абсолютною більшістю категорії «інші».

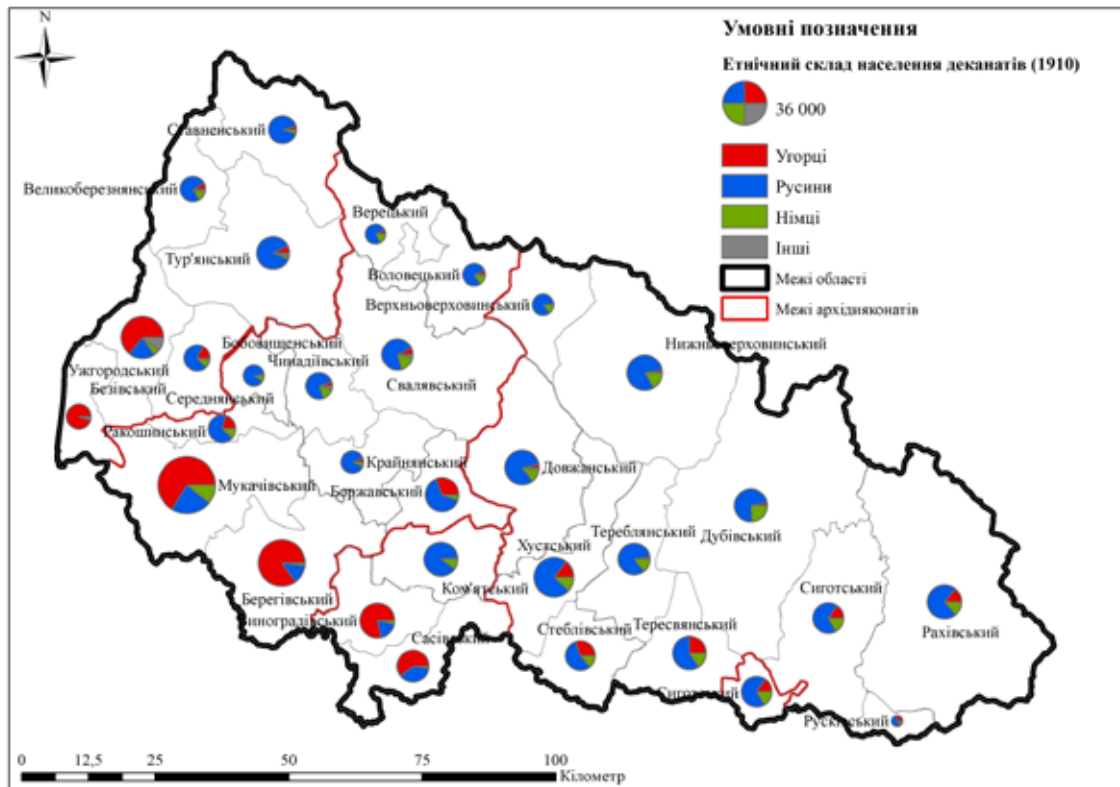

Рис. 2. Етнічний склад деканатів Мукачівської греко-католицької єпархії, розташованих на території сучасного Закарпаття (1910 р.)

Джерело: [15; 18; 19]; власна редакція.

Абсолютна більшість категорії «інші» у 1910 році спостерігалася в одному деканаті – у населених пунктах, що належали до Сиготського деканату Марамороського вікаріату Самошуйварської єпархії, який до 1941 року фактично трансформувася у Марамороський архидієколат. На даній території у 1910 році вже однозначно домінував румунський етнос (62,5%), проте внаслідок змін, що відбулися до 1941 року, їх частка зросла до 77,3%.

У 1910 році абсолютна угорська більшість фіксувалася у 6 деканатах, а саме: у Берегівському (84,5%) та Мукачівському (65,8%) деканатах Березького архидієколату, у Виноградівському (77,9%) та Сасівському (59,8%) деканатах Ужгородського архидієколату, а також у Безівському (94,4%) та Ужгородському (64,0%) деканатах Ужанського архидієколату. Станом на 1941 рік спостерігається суттєва зміна, оскільки за цей час у структурі Ужгородського архидієколату було сформовано Вилоцький деканат, у якому 90,9% населення ідентифікували себе як

угорці. У Виноградівському та Сасівському деканатах частка угорців зменшилася, через що вони перейшли до групи з абсолютною русинською більшістю, до якої належали й усі інші, не згадані вище деканати.

Зміни релігійного складу населення та його географічні особливості

У даних переписів населення виокремлюються шість різних конфесій (греко-католицька, римо-католицька, реформатська, лютеранська, православна, юдаїстська), а також категорія «інші». На основі опрацьованих даних цenzів релігійний склад населення Закарпаття представлено на *рис. 4*.

За даними перепису населення 1910 року, абсолютна більшість населення, що проживало на території сучасного Закарпаття (64,3%), були греко-католиками. Це свідчить про те, що русинська національність та греко-католицька віра перебували у тісному зв'язку. Проте дані також показують, що цю релігію сповідували не лише русини: більшість етнічних румунів, а також невелика частина угорців також ідентифікували

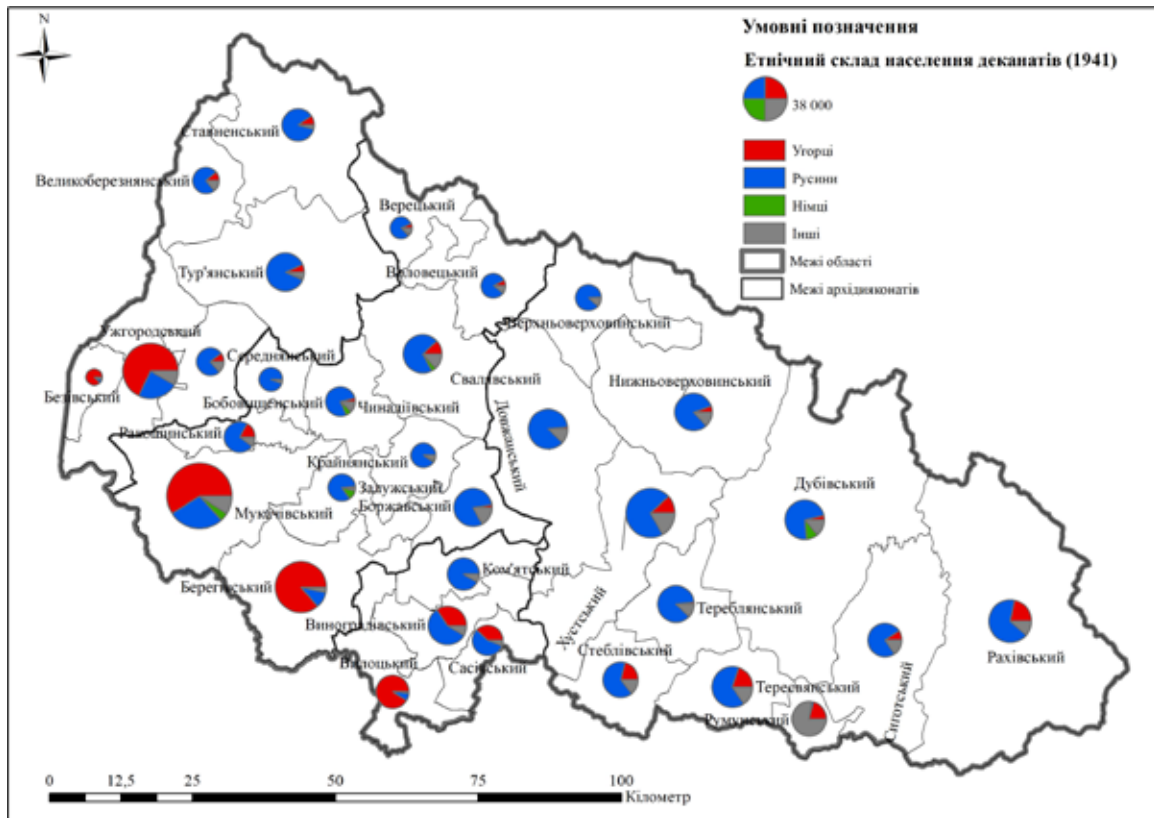

Рис. 3. Етнічний склад деканатів Мукачівської греко-католицької єпархії, розташованих на території сучасного Закарпаття (1941 р.)

Джерело: [15; 20]; власна редакція.

Рис. 4. Зміни релігійного складу населення на території сучасного Закарпаття у 1910–1941 роках

Джерело: [15; 16]; власна редакція.

себе греко-католиками. Найбільша кількість греко-католиків проживала в Хустському деканаті Марамороського архієпископату (понад 22 тис. осіб). Щодо відсоткового співвідношення у структурі всього населення варто виділити Ставненський деканат Ужанського архієпископату, де 90,8% населення назвали себе греко-католиками. У 1910 році населеним пунктом з найбільшою кількістю

греко-католицького населення було Ясіня (6904 особи).

14,5% населення досліджуваної території сповідували юдаїзм, утворюючи другу за чисельністю конфесію у 1910 році. Найбільше юдаїстів проживало в Мукачівському деканаті Березького архієпископату (11 тис. осіб). Це не є несподіванкою, адже саме в місті Мукачево була зосереджена

найбільша єврейська громада (7675 осіб). Попри це, їхня найбільша частка спостерігалася в Ужгородському деканаті Ужанського архідияконату, де вони становили 19,8% від загальної кількості населення.

Третьою за величиною конфесійною групою були реформати, до яких належала значна частина угорської національності (11,7% населення). Чітким ареалом розселення реформатів був Березький архідияконат: найбільша їхня кількість була зосереджена в Мукачівському деканаті (23 тис. осіб), а найвищий відсоток – у Берегівському деканаті (44,9%), де в місті Берегове також проживала найчисельніша реформатська громада (4344 особи).

У 1910 році віряни римо-католицького обряду становили 9% жителів сучасного Закарпаття. Можна однозначно стверджувати, що центром римо-католицизму краю в досліджуваний період був Ужгород, оскільки в ньому знаходилася найчисельніша парафія (5481 особа; 17,2% римо-католиків краю). Крім того, в Ужгородському деканаті Ужанського архідияконату була зосереджена найбільша кількість римо-католицького населення (9305 осіб), і їх частка в загальній структурі населення тут також була найвищою (27,8%).

Щодо менш чисельних конфесій слід зазначити, що частка православних у жодному деканаті не перевищувала 1% від загальної кількості населення. Натомість, у Чинадіївському деканаті Березького архідияконату євангелісти становили 3,3% населення (435 осіб), і саме до цього деканату належало єдине село з лютеранською більшістю на території сучасного Закарпаття – Павшино (373 особи).

У світлі даних перепису 1941 року в релігійній структурі спостерігається суттєва зміна: хоча греко-католики все ще становили абсолютну більшість (50,7%), їх частка значно скоротилася через експансію православ'я (православних), частка яких між двома переписами зросла до 15%. Основною причиною цього став розвиток схизматичного селянського руху, вна-

слідок якого значна частина греко-католиків «повернулася» до «віри предків». Найбільше православних було зосереджено в Хустському деканаті Марамороського архідияконату (19 тис. осіб), а їх найбільша частка спостерігалася в Довжанському районі (деканаті) цього ж архідияконату (63,5%). Попри це, населеним пунктом з найбільшою кількістю православного населення були Великі Лучки (4886 осіб), що належало до Мукачівського деканату Березького архідияконату.

У розрізі населених пунктів слід відзначити зростання центральної ролі Ужгорода, оскільки саме в ньому проживали найбільші греко-католицька (10 530 осіб) та римо-католицька (9576 осіб) громади, а також друга за чисельністю реформатська (після Берегова – 3765 осіб) та єврейська громада (після Мукачева – 9576 осіб).

Щодо інших конфесій, суттєвих змін не зафіксовано, хоча частка як юдаїстів, так і реформатів скоротилася на 1%. Територіальні пропорції загалом збереглися, проте для юдаїстів чітким ареалом розселення став Мукачівський деканат Березького архідияконату (16 тис. осіб, 19,7% від загальної кількості населення).

Релігійний склад деканатів Мукачівської греко-католицької єпархії на території сучасного Закарпаття протягом досліджуваних періодів ілюструють *рис. 5 та 6*.

У 1910 році в релігійній структурі архідияконатів також домінували греко-католики (становлячи абсолютну більшість), проте частка інших конфесій демонструвала значно більш диференційовану картину. В Ужанському архідияконаті другою за величиною конфесією була римо-католицька, до якої належало 15,5% населення краю. У Березькому та Угочанському архідияконатах за панівною релігією слідували реформати (20,7% та 15,6% відповідно). Найбільш гомогенною одиницею можна вважати Марамороський архідияконат, де понад 75% населення ідентифікували себе як греко-католики, за якими слідували юдеї з часткою 14,8%.

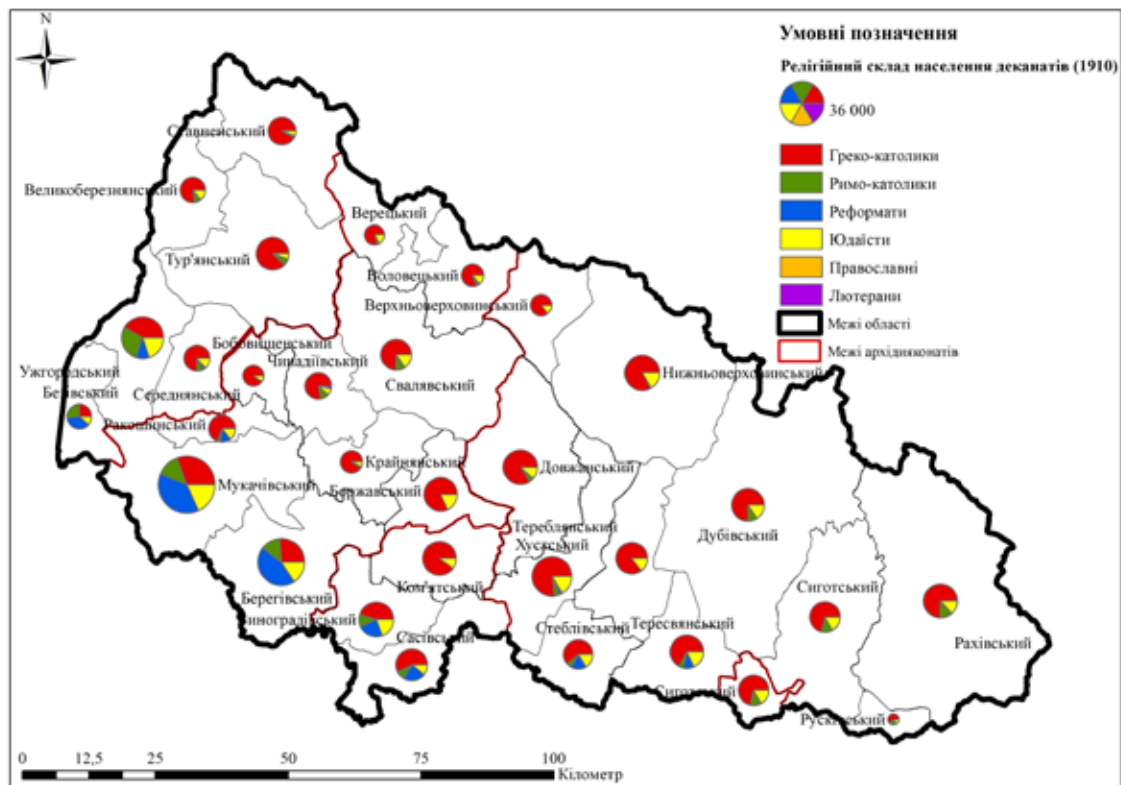

Рис. 5. Релігійний склад деканатів Мукачівської греко-католицької єпархії, розташованих на території сучасного Закарпаття (1910 р.)

Джерело: [15; 18; 19]; власна редакція.

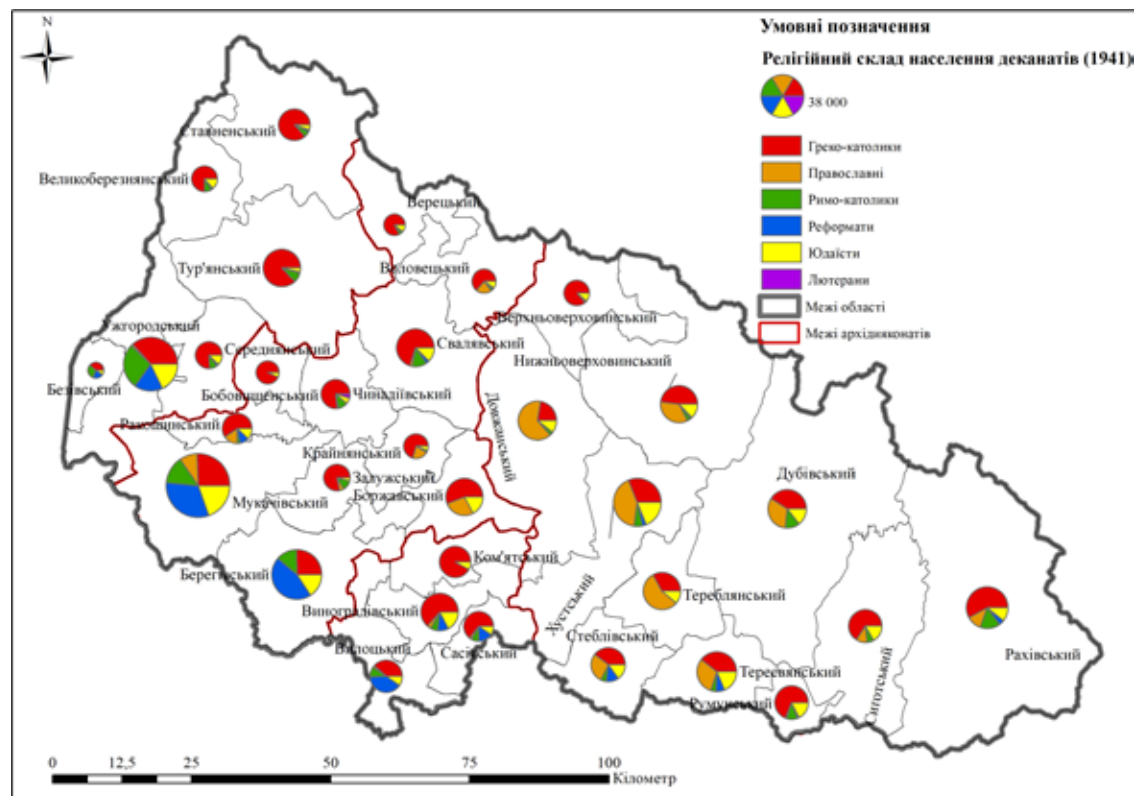

Рис. 6. Релігійний склад деканатів Мукачівської греко-католицької єпархії, розташованих на території сучасного Закарпаття (1941 р.)

Джерело: [15; 20]; власна редакція.

Під час аналізу релігійного складу деканатів у 1910 році можна виділити три територіальні категорії:

1. Деканати з абсолютною греко-католицькою більшістю.
2. Території з відносною греко-католицькою більшістю.
3. Території з відносною реформатською більшістю.

Щодо 1910 року, можна виділити 3 деканати з відносною реформатською більшістю. Реформати становили значну частину жителів Берегівського (44,9%) та Мукачівського (37,5%) деканатів Березького архієпископату, а також Безівського деканату Ужанського архієпископату (36,8%).

Відносною греко-католицькою більшістю у 1910 році характеризувалися два деканати: Ужгородський деканат Ужанського архієпископату та Виноградівський деканат Ужгородського архієпископату. У випадку першого частка греко-католиків становила 41,1%, і ця територія об'єднувала значну кількість римо-католицького та юдаїстського населення. У випадку другого частка греко-католиків була дещо вищою (45%), і на цій території проживали також значні реформатські та юдаїстські громади.

Усі інші, не згадані вище деканати мали абсолютну греко-католицьку більшість. Важливо зазначити, що населені пункти, які належали до другої та третьої категорій, розташовані переважно на Закарпатській низовині, яка і в національному аспекті є значно гетерогеннішою одиницею. Крім того, спостерігається закономірність: чим більшою є дана територіальна одиниця (у нашому випадку – деканат) як за площею, так і за чисельністю населення, тим вищий рівень релігійного різноманіття в ній спостерігається.

Під час територіального аналізу даних про релігійний склад за переписом 1941 року чітко проявилася згадана раніше зміна: у Березькому та Марамороському архієпископатах греко-католики вже не мали абсолютної більшості. Це не випадково, оскільки двома «колисками» схизми

були Великі Лучки (Березький архієпископат) та Іза (Марамороський архієпископат). Останній зазнав більш суттєвих змін, адже колишня частка греко-католиків у 75% до 1941 року скоротилася до 45%, і таке значне падіння повністю пояснюється появою православних. Ужанський та Ужгородський архієпископати зберегли показники попереднього періоду.

З огляду на зазначені зміни, у 1941 році категоризація деканатів за релігійним складом також зазнала значних трансформацій. Виділилися:

1. Деканати з абсолютною греко-католицькою більшістю.
2. Деканати з абсолютною православною більшістю.
3. Території з відносною греко-католицькою більшістю.
4. Території з відносною православною більшістю.
5. Території з відносною реформатською більшістю.

Як і в 1910 році, у 1941 році налічувалися 3 деканати з відносною реформатською більшістю. Берегівський (44,8%) та Мукачівський (32,2%) деканати Березького архієпископату продовжували належати до цієї категорії, натомість місце Безівського деканату Ужанського архієпископату – внаслідок згаданих раніше територіальних змін – посів новостворений Вилоцький деканат Ужгородського архієпископату, де частка реформатів становила 39,7%, що лише на 1% перевищувало частку греко-католиків цієї території.

Відносна православна більшість у 1941 році була характерна виключно для Хустського деканату Марамороського архієпископату, де 41,4% населення ідентифікували себе як православні.

Відносна греко-католицька більшість зберігалася в Ужгородському деканаті Ужанського архієпископату (36,3%), до якого приєдналися Безівський деканат (38,9%) того ж архієпископату, а також Нижньо-Верецький (49,6%), Дубівський (40,5%), Сільцевський (39,3%) та Тересвянський (39,2%) деканати Марамороського архієпископату.

Абсолютну православну більшість мали Довжанський (63,5%) та Тереблянський (60,3%) деканати Марамороського архієпископату. Оскільки вони географічно розташовані відносно близько до згаданого раніше села Іза, процес «повернення» у навколишніх деканатах відбувався значно швидше та інтенсивніше.

Усі інші, не згадані вище деканати, зберігали абсолютну греко-католицьку більшість і в 1941 році. Проте слід зазначити, що, попри збереження абсолютної більшості, у багатьох деканатах частка греко-католиків суттєво скоротилася. Наприклад, якщо у 1910 році населення Боржавського деканату Березького архієпископату на 80,1% складалося з греко-католиків, то в 1941 році цей показник становив лише 54,7%.

Висновки. У даному дослідженні були розглянуті зміни релігійного та національного складу населених пунктів на території сучасного Закарпаття у період між 1910 та 1941 роками, спираючись на доступні дані переписів населення. Результати дослідження дають підстави стверджувати, що серед національностей краю більшість становили русини, які проживали переважно в гірській місцевості. Значну частину національної палітри регіону складали угорці та німці, проте румуни та словаки також були невід'ємною частиною окремих мікрорегіонів у досліджуваній період.

Щодо релігійної структури, тут провідна роль належала греко-католикам, хоча внаслідок схизматичного селянського руху їх частка в загальній кількості населення суттєво зменшилася. Навіть у 1941 році більшість русинського населення ідентифікувала себе як греко-католики, разом із румунами та меншою частиною угорців. Стосовно інших досліджу-

ваних конфесій було встановлено, що переважну більшість реформатів, які проживали на низовині, склали угорці; більша частина римо-католиків мешкала в колишньому комітаті Унг, тоді як юдеї не мали конкретних ареалів розселення. В середньому їх частка в загальній структурі населення коливалася в межах 10%, причому в містах вони були представлені у більших кількостях.

Виявлена національна та релігійна просторова структура в період між 1910 і 1941 роками відкриває низку додаткових перспектив для досліджень. Їх можна розвинути далі, проаналізувавши, наприклад, просторову стабільність та точки розриву, що може виявити, як гірські та низовинні регіони, а також система відносин між центром і периферією вплинули на стабільність або трансформацію етнічних та конфесійних структур. Паралельно з цим, варто проаналізувати роль природних умов – особливо рельєфу, мережі долин та доступності – у формуванні релігійних та національних моделей, а також функціонування церковної адміністрації (епархій) як альтернативної системи просторової організації на противагу змінам у державній адміністрації. Особливої уваги заслуговують міські центри (Ужгород, Мукачеве, Берегове) як етно-релігійні плавилі, а також процеси дифузії православного простору, які добре моделюються за допомогою геоінформаційних засобів. Дослідження наслідків частих змін кордонів для географії ідентичності, а також порівняння історичних моделей у довгостроковій перспективі, що триває до сьогодні, дає можливість вийти за межі історичної географії та органічно пов'язати дослідження з сучасними регіональними та соціально-географічними інтерпретаціями.

Література

1. Csernicskó I., Fedinec Cs. A mai Kárpátalja területének történeti-nyelvi viszonyai a 19–20. század fordulóján, kitekintéssel a mára / „Indivisibiliter ac Inseparabiliter” – „Feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul”: a kiegyezés 150. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásai / szerk. I. Szakál. Ungvár: RIK-U Kiadó, 2018. C. 141–182.
2. Molnár J., Molnár D. I. Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Beregszász–Ungvár: PoliPrint Kiadó, 2005. 115 c.
3. Molnár J. Vallási megoszlás / Kárpátalja / szerk. B. Baranyi. Pécs–Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 2009. C. 207–209.

4. Molnár D. I. Perifériáról perifériára – Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig. Budapest: Kisebbségkutató Intézet, 2018. 180 c.
5. Тиводар М. Етнографія Закарпаття: іст.-етногр. нарис / М. Тиводар; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород: Гражда, 2011. 411 с.
6. Дністрянський М. С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики. Львів: Літопис; ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2006.
7. Kocsis K. A Kárpát-medence történeti vallásföldrajza (10–21. század) / A Kárpát-medence történeti vallásföldrajza / Gál A. та ін. Nyíregyháza: Nyíregyházi Egyetem, 2016. C. 9–90.
8. Kovály K. A kárpátaljai magyar szórvány tipizálási lehetőségei / Magyarok a Kárpát-medencében 4.: tudományos nemzetközi konferencia absztraktkötete / szerk. G. Szónokyné Ancsin. Szeged: MTA Szegedi Akadémiai Bizottság, 2019. 23 c.
9. Erőss Á. Akik maradtak: pillanatsfelvétel az otthon maradt közösségekről a kárpátaljai magyar szórványban Regio. 2020. T. 28, № 1. C. 138–170. DOI: <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v28i1.301>
10. Erőss Á., Ferenc V., Kovály K., Orosz S., Tátrai P. Helyzetkép a kárpátaljai magyar szórványról / Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után / szerk. V. Ferenc, K. Kovály. Budapest: Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., 2020. C. 89–133.
11. Tátrai P., Molnár J., Kovály K., Erőss Á. SUMMA 2017: a kárpátaljai magyarok demográfiai felmérése / Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után / szerk. V. Ferenc, K. Kovály. Budapest: Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., 2020. C. 21–51.
12. Kovály K. „A mai világban minden a kapcsolatokon, az ismeretségen múlik”: külföldi befektetők telephelyválasztási döntéseinek jellemzői Kárpátalján az informális etnikai kapcsolatok tükrében Tér és Társadalom. 2018. T. 32, № 1. C. 77–96. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.32.1.2883>
13. Kovály K. Az etnikai kapcsolati tőke szerepe a kárpátaljai magyar vállalkozások működésében a Beregszászi járás példáján Kisebbségi Szemle. 2021. T. 6, № 2. C. 87–111.
14. Tóth A. A jelenlegi Nagyszőlősi járás kötelékébe tartozó települések vallási szerkezete 1910–1915 között Scientia Denique. 2019. IX. évf. C. 121–133.
15. Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941) / szerk. J. Kepecs. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1996. 263 c.
16. Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880–1941) / szerk. J. Kepecs. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 2000. 245 c.
17. Fényes E. Magyarország geográfiai szótára: mellyben minden város, falu és pusztá betűrendben körülményesen leíratik: y 4 т. Pest, 1851. 1253 c.
18. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1945-ös sematizmusa / szerk. I. Marosi. Beregszász: Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár, 2020. 340 c.
19. Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1915-ös sematizmusa [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://byzantinohungarica.com/index.php/munkacsi-egyhazi-megye-sematizmusa-1915>
20. Szamosújvári Egyházmegye 1914-es sematizmusa [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://byzantinohungarica.com/index.php/szamosujvari-sematizmus-1914>

References

1. Csernicskó, I., & Fedinec, C. (2018). *Historical and linguistic relations of present-day Transcarpathia at the turn of the 19th–20th centuries, with an outlook to the present*. In: I. Szakál (Ed.): “Indivisibiliter ac inseparabiliter” – “Indivisible and inseparable”. Proceedings of the scientific conference commemorating the 150th anniversary of the Austro-Hungarian Compromise (pp. 141–182). RIK-U Publishing House [in Hungarian].
2. Molnár, J., & Molnár, D. I. (2005). *Population and Hungarians of Transcarpathia in the light of census and demographic movement data*. PoliPrint Publishing [in Hungarian].
3. Molnár, J. (2009). *Religious composition*. In: B. Baranyi (Ed.), *Transcarpathia* (pp. 207–209). Dialóg Campus [in Hungarian].
4. Molnár, D. I. (2018). *From periphery to periphery: The population of Transcarpathia from 1869 to the present*. Institute for Minority Studies [in Hungarian].
5. Tyvodar, M. (2011). *Etnohrafiia Zakarpattia: ist.-etnohr. narys* [Ethnography of Transcarpathia: Historical and ethnographic essay]. Uzhhorodskiy natsionalnyi universytet, Hrazhda. [in Ukrainian].
6. Dnistrianskyi, M. S. (2006). *Etnopolitychna heohrafiia Ukrainy: problemy teorii, metodologii, praktyky* [Ethnopolitical geography of Ukraine: Problems of theory, methodology, and practice]. Litopys; Vydavnychiy tsentr Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka. [in Ukrainian].

7. Kocsis, K. (2016). *Historical religious geography of the Carpathian Basin (10th–21st centuries)*. In: A. Gál et al.: *Historical religious geography of the Carpathian Basin* (Vol. 1, pp. 9–90). University of Nyíregyháza, Department of Tourism and Earth Sciences [in Hungarian].
8. Kovály, K. (2019). *Typological possibilities of the Hungarian diaspora in Transcarpathia*. In: G. Szónokyné Ancsin (Ed.): *Hungarians in the Carpathian Basin 4: Abstract volume of the International Scientific Conference* (p. 23). Hungarian Academy of Sciences, Szeged Academic Committee [in Hungarian].
9. Erőss, Á. (2020). Those who stayed behind: A snapshot of the remaining communities in the Hungarian diaspora of Transcarpathia. *Regio: Minority, Culture, Politics, Society*, 28(1), 138–170. <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v28i1.236> [in Hungarian].
10. Erőss, Á., Ferenc, V., Kovály, K., Orosz, S., & Tátrai, P. (2020). *Situation report on the Hungarian diaspora in Transcarpathia*. In: V. Ferenc & K. Kovály (Eds.): *Transcarpathia in motion: Social changes and interethnic relations after the Euromaidan* (pp. 89–133). Bethlen Gábor Fund Management Ltd. [in Hungarian].
11. Tátrai, P., Molnár, J., Kovály, K., & Erőss, Á. (2020). *SUMMA 2017: Demographic survey of Hungarians in Transcarpathia*. In: V. Ferenc & K. Kovály (Eds.): *Transcarpathia in motion: Social changes and interethnic relations after the Euromaidan* (pp. 21–51). Bethlen Gábor Fund Management Ltd. [in Hungarian].
12. Kovály, K. (2018). “*In today’s world everything depends on connections*”: *Characteristics of location decisions of foreign investors in Transcarpathia in the context of informal ethnic relations*. In: *Tér és Társadalom*, 32(1), 77–96. <https://doi.org/10.17649/TET.32.1.2916> [in Hungarian].
13. Kovály, K. (2021). *The role of ethnic social capital in the operation of Hungarian enterprises in Transcarpathia: The case of Berehove district*. *Kisebbségi Szemle*, 6(2), 87–111 [in Hungarian].
14. Tóth, A. (2019). *Religious structure of settlements belonging to the present-day Vynohradiv district between 1910 and 1915 based on census data and diocesan schematisms*. *Scientia Denique*, 9, 121–133 [in Hungarian].
15. Kepecs, J. (Ed.). (1996). *Ethnic (mother tongue) data of settlements in Transcarpathia (1880–1941)*. Hungarian Central Statistical Office [in Hungarian].
16. Kepecs, J. (Ed.). (2000). *Religious data of settlements in Transcarpathia (1880–1941)*. Hungarian Central Statistical Office [in Hungarian].
17. Fényes, E. (1851). *Geographical dictionary of Hungary: In which every city, village, and settlement is described in alphabetical order. Vols. I–IV*. Kozma Vazul Printing House [in Hungarian].
18. Marosi, I. (Ed.) (2020). *The 1945 schematism of the Mukachevo Greek Catholic Diocese*. Bendász István Greek Catholic Library and Archive [in Hungarian].
19. Mukachevo Greek Catholic Diocese. (1915). *Schematism of the Mukachevo Greek Catholic Diocese (1915)*. <https://byzantinohungarica.com/index.php/munkacsi-egyhazi-megye-sematizmus-1915>
20. Gherla Greek Catholic Diocese. (1914). *Schematism of the Gherla Greek Catholic Diocese (1914)*. <https://byzantinohungarica.com/index.php/szamosujvari-sematizmus-1914>

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 10.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.05.2026